

Den Haag, 16 december 2022

Beste deelnemers van deze middag,

De Haagse Cultuurrede is een idee van Géke Roelink. Met deze rede wilde Géke een traditie starten, een jaarlijks moment van reflectie en inspiratie over kunst en cultuur. Een rede waarin experts vanuit verschillende invalshoeken de betekenis of de toekomst van kunst en cultuur in Nederland adresseren, met en voor de Haagse gemeenschap en ver daarbuiten.

Waarvoor doen we het eigenlijk?

In deze eerste Haagse cultuurrede wil ik met u stilstaan bij de vraag *waarvoor doen we het eigenlijk?* Wij, mensen werkzaam in de culturele sector. Het is niet altijd leuk, het is hard werken, met veel tegenslagen en vaak een onzeker bestaan. En toch blijven wij, werkers in en voor cultuur doorgaan. Want het is belangrijk, zo voelt het. Rijk aan belang, van grote betekenis. Daarom ga ik toch de volgende 2 vragen stellen, die ik vandaag wil pogen te beantwoorden: *Waar zit dat belang van cultuur voor ons precies in? En: hoe kunnen we dat belang dienen, er de randvoorwaarden voor scheppen, als overheden, instellingen en makers?* Mijn lezing zal een onderzoekend verhaal worden, met ervaringen uit mijn tweejarig voorzitterschap van de Raad voor Cultuur. Ik hoop dat u als toehoorder uit mijn zoektocht wat inspiratie kunt putten, dat het uw eigen gedachtegang verder op gang brengt, maar vooral dat het u als cultuurliefhebber en werker in de sector bemoedigt.

David Grossman

Afgelopen maand mocht ik aanwezig zijn bij de uitreiking van de Erasmusprijs aan de Israëliische schrijver David Grossman. Het is een oeuvreprijs die jaarlijks wordt toegekend aan een persoon of instelling die een buitengewone bijdrage heeft geleverd op het gebied van de geesteswetenschappen, sociale wetenschappen of de kunsten, in Europa en daarbuiten. De nadruk ligt op humanistische waarden zoals tolerantie, culturele veelvormigheid en ondogmatisch, kritisch denken. De jury kiest een thema als leidraad bij de zoektocht en het thema van dit jaar luidde: *'Verbinders in een verdeelde wereld'*.

In zijn dankwoord stond David Grossman stil bij het belang van kunst en zijn verhaal raakte me diep. Daarom ga ik die passage voorlezen. Ik realiseer me dat het een lang citaat is, maar ik doe het omdat ik hoop dat het ook uw innerlijke wereld raakt:

Grossman vertelt, en ik citeer: *Eenenzestig jaar geleden, op mijn achtste, had ik een kleine openbaring. Het gebeurde toen ik 's ochtends vroeg in Jeruzalem met bus 18 op weg was naar school. De radio stond aan en er werd een vraaggeluid uitgezonden met de pianist Arthur Rubinstein. De interviewer vroeg: 'Meneer Rubinstein, kunt u op deze feestelijke dag, nu u 75 bent geworden, uw leven in één zin samenvatten?' Zonder aarzeling antwoordde Rubinstein: 'Kunst heeft mij tot een gelukkig mens gemaakt. Dankzij de kunst heb ik geluk gekend.'*

Ik herinner me, zegt David Grossman, dat ik versted stond en me zelfs een beetje ongemakkelijk voelde: in mijn kindertijd, in de jaren vijftig, toen de schaduw van het verleden nog zwaar boven onze hoofden hing, was het woord 'geluk' niet iets wat je in het openbaar in de mond hoorde te nemen. Ik denk dat ik in de vriendenkring van mijn ouders helemaal niemand kende die zou durven beweren, hardop nog wel, dat hij of zij gelukkig was.

Grossman gaat verder: *'Dat verbluffende woord, 'geluk', rolde door de bus als een goudstuk, en ik – met de ogen van het kind dat ik was – keek naar de denkbeeldige munt en wist: ik wil datzelfde waar meneer Rubinstein van spreekt, ik wil dat speciale geluk. Ik wil kunstenaar worden'.* (Tot zover)

Zijn schrijverschap, zo vervolgt hij, heeft hem groot geluk gebracht, een geluk dat hij op de dag van zijn prijsuitreiking ook ervaarde, samen met alle aanwezigen. Zoals wij hier ook vandaag met elkaar samen zijn rond film en het Haagse Filmhuis.

Geluk, daar doen we het dus voor. Geluk is niet alleen een roze wolk, het kan ook geboren worden uit pijn en een moeilijke realiteit. David Grossman, zelf een vader die zijn zoon verloor, weet waarover hij spreekt. Hij beschrijft dat geluk als volgt: *"Het geluk van iemand die wordt gehoord en erkenning krijgt. Het geluk van iemand die zich begrepen voelt. Ook wanneer het schrijven pijnlijk was en me leed berokkende, was het een leed dat betekenis had, een leed dat voortkwam uit het contact met authentieke, primaire, voor mij relevante materialen van het leven. Literatuur, het schrijven, heeft me het plezier geleerd in het doen van iets subtiels en precies in een grove, troebele wereld".* ...Einde citaat.

Transformaties in een troebele wereld

Hoe ziet die grove, troebele wereld waarin wij leven eruit?

We leven in een tijd van grote transformaties, in Nederland en wereldwijd. Ik hoef het lijstje niet voor u uit te spellen, maar toch: duurzaamheid, de stikstofcrisis, de geopolitieke spanningen, de arbeidsmarkttekorten, de groeiende ongelijkheid tussen rijk en arm - en zo kan ik nog even doorgaan. Veel partijen spelen daarop in en proberen voor eigen gewin de kloof nog groter te maken. Social media leven op bij het verhogen van het aantal kliks en uit onderzoek weten we dat sensatie meer kliks oplevert dan goed nieuws. Die transformaties veroorzaken angst en onzekerheid en maken dat mensen beschutting zoeken bij elkaar, in kleine bubbels van gelijkgezinden en dat alles in een samenleving die steeds diverser wordt. Hoe houden we die situatie leefbaar met elkaar? Maar ook en vooral: hoe ziet dat 'met elkaar' eruit? Beelden zeggen meer dan woorden en het antwoord op die vraag wilde ik uitspreken met een Deens filmpje: *All that we share. (3')*

We zijn wel verschillend, maar over al die verschillen heen, is er best veel overeenkomst. Je moet het wel willen zien en voelen, en daarvoor is empathie een noodzakelijke voorwaarde. Het vermogen om in de schoenen van een ander te kunnen staan, in het hoofd en hart van een ander te kruipen.

Empathie

U denkt misschien: wat soft! - Maar neen, het is een wezenskenmerk van ons veld. Empathie betekent 'invoelen' (Einfühlung) van iemands specifieke ervaring. Eenvoudig is het niet. Voor empathie is tijd, moeite en aandacht nodig. Gelukkig lijkt die er langzaam ook te komen. We raken ons steeds meer bewust van de gedeelde opgaven waar we als samenleving voor staan. Tegelijkertijd is er een tegenbeweging gaande. Mensen worden radicaler en hun standpunten

extremer. Mensen graven zich steeds dieper in en willen niks meer te maken hebben met de gevoelens van anderen.

En toch: Kunst en cultuur hebben bij uitstek dat vermogen om te leren zien en voelen door de ogen van anderen, de muziek van anderen, de beweging van anderen. En film is daar een voor iedereen toegankelijke exponent van. Het is een kunstvorm die ons helpt empathie te oefenen en te beoefenen. Of het nu de openingsfilm is van Cinekid (*Totem*, over de lotgevallen van een illegaal gezin) of die van Idfa (*All you see*) over de eeuwige vooroordelen waar je als nieuwkomer mee te maken krijgt.

Of: *Zee van tijd*, de openingsfilm van het Nederlandse Film Festival, over de langjarige doorwerking van het verlies van een kind. Iets waarvan je altijd hoopt dat het jou of je naasten niet zal overkomen. Toch gebeurt het in je omgeving en hoe reageer je dan? Ik ben nu al nieuwsgierig naar de programmering van het komende Internationaal Film Festival Rotterdam en in welke schoenen ik dan weer wordt uitgedaagd te gaan staan.

Tegen de stroom inzwemmen

Is oefenen in empathie makkelijk? Neen, want je zwemt als het ware *tegen de stroom in*. De stroom van allemaal ikjes, van eigenbelang, van hokjes denken. Maar dat *tegen de stroom inzwemmen* is precies wat kunst en cultuur horen te doen en waarin wij ook een maatschappelijke opgave hebben. Criticasters zullen tegenwerpen dat ik daarmee kunst en cultuur te instrumenteel benader. Het is er gewoon, het heeft geen opdracht zegt men. Het is gewoon artistiek relevant. Laat me daar een ander beeld tegenoverstellen: niets bestaat op zichzelf. Alles bestaat in relatie met en tot anderen. Tegelijkertijd begrijp ik die zorg wel, want kunst mag nooit slechts een middel worden dat alleen bestaansrecht heeft als het tot direct nut van een ander, een collectief, of de samenleving als geheel is. Het borgen van artistieke vrijheid, de ruimte om je te uiten, is een groot goed in de samenleving. Niet voor niets benoemde de Raad voor Cultuur het in zijn Cultuurverkenning in 2017 het als één van de vier doelstellingen van cultuurbeleid¹. Dus het is een delicate balans, maar eentje waar de voorlopers in de sector, zoals Géke goed in slagen. Hulde, want ik realiseer me heel goed hoe lastig dat soms is, *tegen de stroom in zwemmen*. Misschien kan de volgende bekende uitspraak u een hart onder de riem steken: 'Only dead fish go with the flow'.

Hannah Arendt en Géke Roelink

Géke vertelde me dat ze in de ontwikkeling van het Filmhuis, haar Filmhuis, geïnspireerd was door Hannah Arendt's visie op empathie. Hannah Arendt stelt in haar laatste, tevens onvoltooide en recent opnieuw uitgegeven werk 'Het Leven van de Geest'² dat empathie en compassie cruciaal zijn voor harmonie in een samenleving. En empathie kan je in haar ogen leren door middel van kunst en cultuur, omdat het je helpt je inlevingsvermogen te vergroten. De programmering van het Filmhuis, met de clusters 'Jouw Wereld', 'Jouw Stad' en 'Jouw Talent' is daaraan gerelateerd. Het doel is om bij te dragen aan begrip voor elkaar en een beetje aan de harmonie in Den Haag.

En zie: Het is niet onopgemerkt gebleven. De programmering van het Filmhuis viel in 2015 internationaal in de prijzen. Het ontving de *Europa Cinemas Award* voor beste programmering.

¹ [Toekomst Cultuurbeleid / Verkenning / Doelstellingen cultuurbeleid](#)

² Zie: <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/de-denkebeelden-van-hannah-arendt-kunnen-helpen-bij-het-verwerken-van-de-coronacrisis~b21d5632/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

In april dit jaar mocht Géke ook persoonlijk een internationale, namelijk *de UNIC Achievement Award* in ontvangst nemen van de Europese Handelsorganisatie voor Bioscopen. Het juryrapport stelde dat haar idealistische visie om bioscopen en filmtheaters van film doordrenkte verblijfsplekken te maken, voor kennis, dialoog en het vergroten van empathie, nadrukkelijk een voorbeeld is voor de Europese commerciële filmvertoningsindustrie.

Kortom, Het Filmhuis onder leiding van Géke en Josien heeft bewezen dat het kan. Een maatschappelijke rol vervullen op een hoogstaand artistiek niveau.

Een deur naar geluk

Beste deelnemers, we weten nu waarvoor we het doen: geluk. *Kunst kan een deur openen naar dat geluk.* Nu wil ik mijn volgende vraag onderzoeken: Welke randvoorwaarden zijn er nodig om die deur naar geluk te openen. Of zoals Grossman het verwoordt: *hoe krijgen we die gouden munt de bus in- en doorgerold?*

De mensen die u in het Deense filmpje aan het begin zag zouden net zo goed de inwoners van Den Haag kunnen zijn. En net als in dat filmpje is in deze stad steeds weer die ene vraag aan de orde: Hoe kan je samenleven in zo'n pluriforme stad en welke basis heb je daarvoor nodig? En daaraan gekoppeld de vraag: Welke randvoorwaarden zijn er nodig om de verbinding tussen culturele instellingen en hun omgeving tot stand te brengen, in dit geval de stad Den Haag?

De afgelopen twee jaar is de Raad het land ingetrokken. Eind dit jaar zijn we in nagenoeg alle provincies geweest. We spraken met makers, culturele instellingen, beleidsmedewerkers en politici. Welke rode draden kwamen daaruit, wat blijft er op de zeef liggen als we kijken naar noodzakelijke randvoorwaarden voor een bloeiende lokale culturele infrastructuur?

Vibrerend makersklimaat

Allereerst het belang van een vibrerend makersklimaat, van een bloeiend ecosysteem. Met knooppunten waar proactief de belangstelling voor kunst en cultuur van jongs af aan wordt aangewakkerd. Knooppunten waar nieuwe generaties kunstenaars worden opgeleid én waar makers kunnen experimenteren en ondernemen, en samenwerken met instellingen. Een paar zaken wil ik hier aanstippen: de roep om ruimte voor kunstenaars en kunstinstellingen. Er is een schreeuwend tekort aan goede en betaalbare ruimtes. Kunstenaars worden vaak gehuisvest in goedkope panden en die staan overwegend in minder goede buurten. Als dankzij de inspanningen van hen die buurt beter wordt, moeten ze vaak vertrekken, zonder dat ze meedelen in de winst. Integendeel, ze moeten weer van nul beginnen op een andere plek. Dit treft iedereen zonder uitzondering, zowel beginnende makers als gearriveerde kunstenaars.

Goedkope huisvesting is een vloek in deze tijd van stijgende energielasten. Er is namelijk een reden waarom het goedkoop is. Soms verdampt de warmte er waar je bij staat. Zijn er alternatieven? Zeker, maar ze zijn schaars want ruimte in de stad is schaars. Joep van Lieshout, beeldend kunstenaar in Rotterdam kocht geleidelijk aan goedkope grond op en heeft nu in het Merwede 4 Havengebied ruim 60.000 m² tot zijn beschikking waar hij een megakunstcentrum wil bouwen. Van kunstenaar tot projectontwikkelaar. De gemeente Den Haag had het lef Amare te bouwen. Sommige gemeenten staan hun instellingen met raad en daad bij. Of zoals een wethouder zei: *'ik heb ze niet door corona heen weten te slepen om ze nu te zien ondergaan in de energiecrisis'*.

Hoe belangrijk ook, een ecosysteem wordt niet alleen gemaakt door stenen. Maar door mensen, makers en bestuurders die samenwerken. We zagen al tijdens de coronaperiode dat

instellingen en ecosystemen het beter redden waar lokaal wordt samengewerkt. En dan bedoel ik samenwerking met de regionale en lokale overheid en met elkaar. Lokale samenwerking is dus ook een randvoorwaarde. Als Raad bepleiten we dat vast te houden en uit te bouwen. Grote instellingen hebben daarin volgens ons een bijzondere verantwoordelijkheid. Het zijn als het ware dragende pijlers in het lokale ecosysteem. Maar: Het huidige stelsel is nog sterk ingericht op individuele instellingen en onderlinge competitie. Dat roept de vraag op hoe we het stelsel kunnen inrichten op meer samenwerking. Een oplossing heb ik nog niet, maar die vraag staat bij ons wel op de agenda.

Huiskamers van de stad

Een andere trend die we zien – en het Haagse filmhuis is daarin dus een voorloper – is dat culturele instellingen zich ontwikkelen tot de culturele huiskamer van de stad, net zoals bibliotheken. Ontmoetingsplekken waar je elkaar treft voor een veelheid aan activiteiten waaronder het stimuleren van het makersklimaat. Er zijn meer van dat soort plekken, zo ontdekten wij in onze rondgang, in alle disciplines. Maar, zoals dat gaat: de pioniers, de mensen die anders durven denken, hebben ook zo hun zorgen. Gaat dit straks bij de beoordeling niet ten koste van hun slagingskansen om voor de volgende subsidie in aanmerking te komen? Begrijpen beoordelingscommissies het belang en kunnen ze dat afdoende wegen? Dat levert een opgave op voor de Raad en alle andere subsidieverleners. Immers: je hoort vaak dat artistieke kwaliteit het enige beoordelingscriterium zou moeten zijn. De vraag hierbij is: hoe kunnen we de maatschappelijke relevantie daarbij adresseren?

Integrale benadering

Nog een randvoorwaarde waar ik graag bij stil sta: een integrale benadering vanuit de overheid. Het is een bekend probleem: fragmentatie van gemeentelijke portefeuilles en Rijksdepartementen. Cultuur en vastgoed of onderwijs en economie: ze zitten vaak bij verschillende wethouders en dat komt een integrale visie en gericht beleid niet altijd ten goede. Goede voorbeelden kwamen we ook tegen, van wethouders die er samen voor gaan, over partijpolitieke kleuren en belangen heen. En van gemeenten waar in goed samenspel met de provincie de lokale infrastructuur uitgebouwd en veiliggesteld wordt. Een integrale benadering is ook nodig vanuit de ambtelijke dienst. Bijvoorbeeld: samenwerken tussen directies welzijn, onderwijs en cultuur: inzetten op maatschappelijke win-winsituaties.

Een andere veelgehoorde klacht is onzekerheid en slechte communicatie. Ambtelijke molens malen soms erg traag, waardoor instellingen, producenten en makers lang in onzekerheid kunnen blijven; over huisvesting, subsidie, beleid. Het vreet aan mensen en ondermijnt het onderlinge vertrouwen.

Afstemming tussen overheden

En tot slot, natuurlijk met stip op nummer 1 als het gaat om de vereenvoudiging van de BIS-procedure: de afstemming tussen lokale, provinciale en rijksoverheid als het gaat om de subsidieaanvragen. Taaie materie, maar hier is wel veel te winnen.

Talentontwikkeling en cultuureducatie

De gouden munt wordt ook aan het rollen gebracht door ruimte voor talentontwikkeling en cultuureducatie.

Net zoals de jonge David Grossman diep geraakt werd door de pianist Arthur Rubinstein en ineens zijn levensvulling voor zich zag, zo heeft onze sector het vermogen jonge mensen te raken in hun creatieve ziel en een vorm te laten vinden voor hun talent.

Daarvoor moet je wel met kunst in aanraking komen. Toch blijkt keer op keer dat dit een moeizaam parcours is. We maken veel onderscheid, te veel. Tussen professionele kunst en amateurkunst, tussen formele kunstvakopleidingen en autodidacten. Tussen hogere en lagere kunst – en ga zo maar door. Zelfs tussen en binnen kunstvormen. We reguleren het vaak dicht en gaan niet – empathisch- in de schoenen staan van diegenen die het betreft en voor wie we het zouden willen doen en wat dat dan betekent voor bijvoorbeeld subsidieverstrekkers en voor het onderwijs. Nieuwe kunstvormen worden soms van het kastje naar de muur gestuurd tussen subsidieverleners, omdat ze nergens passen.

De Nederlandse filmsector ziet het belang van zowel talentontwikkeling als cultuureducatie en mij lijkt dat jullie goed op weg zijn. In het hele land zijn filmhubs ontstaan, met als doel het onderwijs, de leerlingen en het culturele veld door middel van de taal van film te verbinden en zo de belevingswereld en de algemene ontwikkeling te vergroten. Je leert er zelf films maken, kritisch kijken. Het zijn mooie samenwerkingen tussen het onderwijs, filmhuizen en de filmfestivals. De volgende stap is talentontwikkeling, opnieuw regionaal gespreid, zetten jullie talenthubs op en trekken zo de lijn door naar het ontwikkelen van een nieuwe generaties makers.

Als onderdeel van een vibrerend ecosysteem zou je willen dat het voor alle kunstvormen goed geregeld is. Ik wil hierbij een bijzonder pleidooi houden voor alle cultuur en kunst van, met en voor kinderen. Neem het serieus, het is een kunstvorm *an sich*, geen aftreksel van kunst voor volwassenen. Ik was verbijsterd over de verschillen in subsidiebedragen tussen theater voor volwassenen en dat voor kinderen. Jeugdgezelschappen krijgen minder subsidie terwijl bijvoorbeeld producties maken, acteurs inhuren even duur is. Ze vangen bovendien veel minder inkomsten uit kaartverkoop omdat ze veel op scholen spelen, voor veel lagere inkomsten. Je zou haast denken dat subsidie afgemeten wordt aan de lengte van je publiek.

Maar serieus: Om Heleen Rouw, directeur van Cinekid te citeren: cultuureducatie is niet hetzelfde als cultuur voor jongeren. School kan de plek zijn waar je het doet, maar het is een volwassen kunstvorm.

Naar een nieuw bestel

Ik noemde zojuist een aantal randvoorwaarden om de munt door de bus te laten rollen. Deze komen voort uit mijn observaties en ervaringen van de afgelopen tijd. We hebben komend jaar de ruimte met elkaar na te denken over meer fundamentele vraagstukken rond de toekomst van het bestel na 2028. Daar ontwikkelen we als raad een visie op. Daarin komt natuurlijk ook de vraag naar de randvoorwaarden aan de orde. U bent getuige van het begin van mijn gedachtegang hierover.

Ik ga afsluiten.

Sluiting: de traditie van de Haagse lezing.

Kijk om u heen: kunst en cultuur, onze kunst en cultuur zindert in alles: uw kleding, de stoelen, het gebouw, in hoe we met elkaar omgaan. Het is zo vanzelfsprekend als water uit de kraan en de lucht die we inademen. We kunnen als samenleving niet zonder. Cultuur is alomtegenwoordig en een baken in moeilijke tijden. Een baken dat tegenstellingen kan overbruggen.

Mij werd gevraagd te reflecteren op de betekenis van kunst en cultuur. Ik heb het Haagse filmhuis in precies dat licht willen zien. Als een plek waar kunst beleefd kan worden als een oefening in empathie. Als pijler in een bloeiend ecosysteem, nodig om te ervaren dat die gouden munt er is. Dat die rolt door de bus, of zo u wilt: door de Haagse tram die hier voor de deur rijdt. Of misschien wel in de educatieruimte in dit gebouw, waar jongeren kennis maken met film. Of bij de start van het ROOTS-festival morgen, waar Haags talent wordt gevierd en met elkaar in gesprek gaat.

Een munt die ons tegemoet schittert. Een munt die maakt dat we elkaar weer echt gaan zien en begrijpen.

Daarom heb ik vandaag dankbaar en graag gebruik van gemaakt van de uitnodiging om in deze eerste Haagse Cultuurrede te reflecteren op wat de kunst vermag. Hopelijk volgen er nog vele Haagse Cultuurredes en gaat het onderzoek nog even door.

Voor nu wens ik u allen dat er komend jaar veel gouden munten door uw bus mogen rollen.

Ik dank u voor uw aandacht.